

BOSHLANG`ICH SINFLARDA SINTAKTIK TUSHUNCHALARNI O`RGATISH METODIKASI

Rayimjonova Durdona Olimjon qizi

Rasulova Muhtasar Kozimjon qizi

Qo'qon Universiteti Boshlang'ich ta'lim

1. 23 va 2.23 guruh talabalari

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda sintaktik tushunchalardan so'z birikmasi va gapni o'rgatishning metodik imkoniyatlari va uni amaliyotga joriy etish usullari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, ona tili, sintaktik tushuncha, so'z birikmasi, gap, metodik imkoniyat.

Hozirgi kunda ta'lim sohasida olib borilayotgan barcha islohotlarning maqsadi Vatanimizning kelajagi bo'lgan barkamol avlodga ta'lim-tarbiya berish jarayonini zamonaviy talablar darajasiga olib chiqish, ularni mustaqil fikrlashga, bilim olishga, ajdodlarimizning boyilmiy, ma'naviy-ma'rifiy merosini qadrlashga o'rgatish hamda ta'limning uzliksizligini ta'minlashdan iboratdir. Ta'lim jarayonida dastlabki bosqich – boshlang'ich ta'lim hisoblanadi. Garchi inson ongiga til ona suti orqali singisada, dunyo bilimlarini o'rganish va ularni hayotga tadbiiq etish dastlab boshlang'ich sinfda boshlanadi. Bola o'z ona tilida biyron so'zlay olishi uning yozma savodxonligini oshirishga xizmat qiladi. Dastlabki qalam yoki ruchka uchlash jarayoni ham boshlang'ich sinfda amalga oshadi.

Bola 7 yoshidan boshlab o'quvchi sifatida faoliyat olib boradigan bola ilk harflarni birin-ketin daftarga tushira boshlaydi. Bu uning hayotidagi yozma nutqning ilk ko'rinishi hisoblanib, uning yozma savodxonligiga o'z ta'sirini, albatta ko'rsatadi. Bu esa yuqorigi sinflarda mustahkamlanadi. Bola nutqini erkin bayon qila olishi, nutqidagi gaplarni to'g'ri tuza bilishi va undan samarali foydalanib, fikrini to'liq va aniq bayon eta olishi uchun boshlang'ich sinf ona tili darslarining o'rni va ahamiyati beqiyos. Buning uchun sintaktik tushunchalar bo'lmish so'z

birikmasi va gaplarni nutqda o'z o'rnida to'g'ri qo'llay olish zarur.

Boshlang'ich sinflarda sintaksis yuzasidan beriladigan bilimlar amaliy o'rganiladigan va nazariy o'rganiladigan bo'limlarga bo'linadi. Sintaksisga oid bilimlarni amaliy o'rganish savod o'rgatish davridanoq boshlanadi va 3-4-sinfda ham davom ettiriladi. Boshlang'ich sinfda “So'z birikmasi”, “Gap”, “Darak gap”, “So'roq gap”, “Buyruq gap”, “His-hayajon gap”, “Sodda gap”, “Gap bo'laklari”, “Gapning uyushiq bo'laklari”, “Undalmali gaplar” mavzulari nazariy o'rganiladi. Bu mavzular yuzasidan turli mashqlar bajariladi. Gapning bosh bo'laklarini kuzatish bilan o'quvchilar o'z fikrlarini aniq ifodalashga o'rganadilar, ularda nutqdan gapni ajratish ko'nikmasi shakllanadi. Gapni o'rganish me'yoriga qarab uning tarkibiy qismlari, xususan, so'z birikmasi haqidagi tasavvur aniqlanadi. Boshlang'ich sinflarda o'rganiladigan sintaktik material kam bo'lsa ham, butun o'quv yili davomida, boshqa mavzularga singdirilgan holda gap ustida ishlab boriladi. Dasturga ko'ra, 1-sinfda o'quvchilarga gap haqida elementar tushunchalar beriladi. Gap tugallangan fikr bildirishi, gap so'zlardan tashkil topishi, uning oxiriga ma'lum tinish belgilari qo'yilishi haqida amaliy ma'lumotlar beriladi. 2-sinfda esa o'quvchilar gap haqida amaliy tushunchalar oladilar. Ular gapdan shu gap kim yoki nima haqida aytilganini va u haqda nima deyilganini bildirgan so'zni ajratishga o'rganadilar. Aslida gapning grammatik asosi ustida ishlash mana shundan boshlanadi va bu bosh bo'laklarni o'rganishga muqaddima bo'ladi. 3-sinf gap ustida ishlashda yangi bosqichdir. O'quvchilar gapni amaliy o'rganishdan tushuncha sifatida o'rganishga o'tadilar. Ular gapning muhim belgilarni bilib oladilar. Bu bosqichda bosh va ikkinchi darajali bo'laklarning ta'rifi, ega va kesim atamaları kiritiladi. Bu sinfda gapda so'zlarning bog'lanishiga katta e'tibor beriladi. O'quvchilar gapning asosi (ega va kesim)ni ajratadilar, ikkinchi darajali bo'laklarni farqlaydilar va gapdagi ikki so'z (hokim va tobe so'z)ni, so'zlarning grammatik jihatdan, ya'ni qo'shimchalar orqali bog'lanishni bilib oladilar. O'quvchilarda gapda so'zlarning bog'lanishini aniqlash ko'nikmasini shakllantirish muhim sintaktik va nutqiy ko'nikmalar qatoriga kiradi. So'z birikmasi gap qismi sifatida ajratiladi va boshlang'ich sinflarda uning muhim belgilari idrok qilinadi. “So'z

birikmasi” atamasi darsliklarga kiritilmagan, ta’rifi berilmaydi. Ammo kichik yoshdagi o`quvchilar uning quyidagi muhim belgilarini amaliy bilib olishlari zarur.

1. So`z birikmasi mazmun va Grammatik tomondan bo`g`langan ikki qism bo`ladi. Masalan, “Dunyo xalqlari tinchlik uchun kurashadilar” gapida ikkita so`z birikmasi bor. 1) dunyo xalqlari; 2) tinchlik uchun kurashadilar. 2. So`z birikmasida bir so`z hokim ikkinchi so`z tobe bo`ladi. Hokim so`zdan tobe so`zga so`roq beriladi, tobe so`z shu so`roqqa javob bo`ladigan so`zdir. Masalan, Gap tarkibidagi so`z birikmalarini ajratish ko`nikmasi uzoq mashq davomida shakllantirib boriladi. Buning uchun o`quvchilarning so`z birikmasidan bir so`zning boshqa so`zga tobeligini tushunishga qaratilgan mashqlar tizimidan foydalaniladi. Bunday mashq turlariga.

1) Gaplarni yoyish.

Buning uchun garning qaysi bo`lagi yoyishni talab qilishi aniqlanadi. Masalan, 3-sinf ona tili darsligidagi 386-mashq Berilgan gaplarga sifatga oid so`zlar qo`shib, gapni qayta tuzing topshirig`i berilgan. 1. Yoz keldi. 2. Mevalar pishdi. Demak bu yerda faqatgina bosh bo`laklar ya`ni ega va kesimdan tuzilgan gaplar berilgan bo`lib, o`quvchilar bu gaplarga sifatga oid so`z qo`shib gapni yoyishlari kerak, ya`ni gapni mazmunini to`ldirish uchun ikkinchi darajali bo`laklardan foydalanishlari zarur. Bunda birinchi gapda qanday yoz keldi savoli orqali gap mazmuniga mos sifat tanlanadi. Masalan, jazirama yoz keldi. Ikkinchi gapda esa mevalar qanday pishdi savoli orqali gap mazmuniga mos sifat tanlanadi. Masalan, mevalar g`arq pishdi. 2) So`zlari aralash berilgan gapni qayta tiklash. Avval gapning asoslari (ega va kesim) tiklanadi (aniqlanadi), so`ng so`roqlar yordamida ikkinchi darajali bo`laklar (so`z birikmalari) “topiladi”, tiklanadi. Masalan, Dehqon, yer, o`rtog`idan, olibdi, sotib. (3-sinf ona tili 142-mashq) - Gap kim haqida aytilgan? (Dehqon haqida, kim?- dehqon) - U haqida nima deyilgan? (sotib olibdi. Dehqon sotib olibdi- bosh bo`laklar) - So`roq yordamida so`z birikmasini toping. Kimdan? Sotib olibdi (O`rtog`idan sotib olibdi), nimani? sotib olibdi. (Yerni sotib olibdi). Keyin gapda so`zlarning qulay tartibi aniqlanadi. (Dehqon o`rtog`idan yer sotib olibdi.) Gap ohanggi ustida ishlanadi. 3. Uzluksiz (tinish belgilarisiz) matndan

gaplarni ajratish. Mashqning bu turi ongli bo'lishi uchun har bir gapning bosh bo'laklarini va so'z birikmalarini ajratish lozim. 4. Gapni tahlil qilish va chizmasini chizish Gap tahlil qilinayotganda dastlab uning asosi ajratiladi, keyin egani izohlovchi ikkinchi darajali bo'lak, kesimni izohlovchi ikkinchi darajali bo'lak, boshqa ikkinchi darajali bo'lakni izohlovchi ikkinchi darajali bo'lak ajratiladi. Shunday qilib, asta-sekin so'z birikmalari ham aniqlanadi. 5. O'qituvchi bergan chizma yoki so'roqlar asosida gap tuzish Kim? nimalarni? nima qiladi? (Bolalar olmalarni terdi). So'z birikmasida ikki yo'nalishda ish olib boriladi: 1)so'z birikmasiga gap ichida gapning tarkibiy qismi sifatida qaraladi; 2)so'z birikmasiga predmetning yoyiq nomi sifatida qaraladi, masalan, olma- so'z, qizil olma, shirin olma, kuzgi olma- so'z birikmalari (3-sinf 143-mashq) Boshlang'ich sinf ona tili darslarida sintaktik tushunchalarni o'rgatishning metodik imkoniyatlari keng bo'lib, faqatgina undan samarali va yuqori natijaga erisha olishni ko'zlab foydalanish zarurdir. Chunki o'quvchi boshlang'ich ta'limda ona tilini puxta egallasa, og'zaki va yozma nutqi ravon bo'lsa yuqori sinflarda ham qiynalmaydi. Xulosa qilib aytganda, har bir kishi nutqini to'g'ri va tushunarli qilib yetkazishida gap qurilishiga alohida e'tibor qaratishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Karima Qosimova, Safo Matjonov, X. G'ulomova, Sh. Yo'ldoshev, Sh. Sariyev Ona tili o'qitish metodikasi Toshkent "Nosir" 2009

2.Ulug'bekovna, A. N., & Moxirovna, N. (2022). BOSHLANG'ICH SINFLARNI O'QITISHDA INTERFAOL METODLARDAN

3.Хамроев, Р. (2014). БОШЛАНГИЧ ТАЪЛИМНИ ИЖОДИЙ ТАШКИЛ ЭТИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ.

4.Ulug'bekovna, A. N., & Moxirovna, N. (2022). BOSHLANG'ICH SINFLARNI O'QITISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH.